

PIOTR M. UNGER

ZBIORY I MUZEA SZKOLNE W WYCHOWANIU PATRIOTYCZNYM

=====

Omówienie miejsca zbiorów szkolnych i ich roli w wychowaniu patriotycznym wymaga zdefiniowania dwóch umieszczonych w tytule pojęć, które na ogół są traktowane jako tak powszechnie znane i zrozumiałe, że nie ma potrzeby zastanawiania się nad ich rzeczywistym znaczeniem.

Pomimo powszechnego stosowania, pewnych wyjaśnień wymaga pojęcie *wychowanie patriotyczne*, którego istota wynika z definicji *patriotyzmu*. Jest ona formułowana przez różnych autorów w postaci lakonicznej notatki¹ lub szeroko rozbudowanego opisu, zawierającego niejednokrotnie refleksje historyczne, a także sformułowania o wyraźnym charakterze ideologicznym.² Bez względu na czas i formę opracowania, wszystkie definicje zawierają jedno wspólne określenie sprowadzające się do tego, że patriotyzm to miłość i przywiązanie do ojczyzny oraz gotowość poświęcenia się dla niej. (Niejednokrotnie z wyraźnym podkreśleniem gotowości poświęcenia życia w obronie ojczyzny). Wynika z tego najważniejszy dla dalszych rozważań wniosek, że patriotyzm to określone emocje przekładające się na postawę intelektualną i wolicjonalną, a nie deklaratywną.

Z patriotyzmem jest nierozzerwalnie związane pojęcie *ojczyzny*. Najczęściej jest ono kojarzone z krajem urodzenia, zamieszkania, z którym człowiek czuje się szczególnie związany emocjonalnie. Tak rozumiana ojczyzna często staje się czymś wyidealizowanym, trudnym do konkretnego przedstawienia, abstrakcyjnym, jest ona określana jako *ojczyzna ideologiczna*. Dlatego w wychowaniu patriotycznym istotne znaczenie ma rozumienie ojczyzny jako terytorium, z którym wiążą człowieka osobiste

1 por.: W. Kopaliński: *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z almanachem*, Warszawa 1999, s. 380.

2 por.: *Encyklopedia Gazety Wyborczej*. Tom 13, s. 202 i *Wielka encyklopedia powszechna PWN*. Tom 8, Warszawa 1966, s. 524.

doświadczenia, a tym samym zjawiska bardzo konkretnego, wymiernego i łatwego do zdefiniowania. Taka ojczyzna odgrywa szczególnie ważną rolę w świadomości dzieci i młodzieży szkolnej. Nie ma ona wyznaczonych, powszechnie uznanych granic, ponieważ są one określane indywidualnym poczuciem jednostki, lub niewielkiej grupy społecznej. Dlatego powszechnie określa się ją jako *małą* lub *prywatną ojczyznę*.

Powyższe wywody prowadzą do konstatacji, że patriotyzmu nie można nauczyć, a jego kształtowanie jest możliwe jedynie przez bardzo zróżnicowane działania wychowawcze. Wychowanie patriotyczne (określane również jako edukacja patriotyczna) należy więc rozumieć jako długotrwały, złożony proces, którego celem jest budowanie określonej postawy i wskazanie sposobów jej realizowania w codziennym życiu, nie tylko w ekstremalnych sytuacjach. Podstawą tego procesu powinno być wyrobienie u uczniów poczucia szczególnej więzi z własnym krajem, nie tylko z jego tradycjami, obyczajami i kulturą³, ale także z przyrodą i krajobrazem.

Wyjaśnienia wymaga również zagadnienie jak, na użytek niniejszego wystąpienia, rozumiany jest termin „zbiory szkolne”. Oznacza on różnorodne przedmioty zgodnie z określoną koncepcją zebrane w szkole i tematycznie związane zarówno z jej przeszłością jak i przeszłością miejscowości, wybitną postacią (np. patronem szkoły) lub szeroko rozumianą lokalną tradycją kulturalną. Do zbiorów szkolnych zaliczyć należy również niektóre dokumenty przechowywane zgodnie z obowiązującymi przepisami – np.: arkusze ocen, dzienniki lekcyjne, albo na zasadzie tradycji – kronika szkoły, kroniki klasowe, tableau absolwentów i podobne. Jak z tego wynika, zasadniczą część zbiorów szkolnych stanowią zbiory materialne, na które składają się dokumenty, fotografie, odznaczenia, fragmenty ubioru, przedmioty użytkowe, wytwory sztuki ludowej i wiele innych ilustrujących tradycje i osiągnięcia szkoły lub lokalnej społeczności. Ale obok nich istnieją także pewne specyficzne zbiory, które można określić jako niematerialne. Należą do nich zjawiska charakterystyczne dla danej małej ojczyzny, a nie dające się umieścić na półce lub w gablocie, czyli gwara, legendy i baśnie, obrzędy i obyczaje, miejscowe nazwy różnych miejsc – w tym także nazwy ulic.

Świadome wykorzystywanie w procesie dydaktycznym i wychowawczym zbiorów szkolnych powoduje konieczność wprowadzenia rozróżnienia między nimi a muzeami szkolnymi. Ten ostatni termin należy traktować jako bardzo ogólne określenie zbiorów materialnych noszących w szkołach różne nazwy (Muzeum szkolne, Szkolna izba tradycji,

3 *Współczesna dydaktyka historii. Zarys encyklopedyczny dla nauczycieli i studentów* pod red. J. Maternickiego, Warszawa 2004, s. 60.

Izba regionalna, Izba pamięci narodowej i inne) i podporządkowanych szczególnym rygorom.

Pierwszy z nich wymaga, by istnienie muzeum szkolnego było zapisane w statucie wymieniającym wszystkie formy działalności szkoły. Taki zapis zapewnia trwałość muzeum i jego istnienie niezależnie od osobistych zainteresowań i pasji osób związanych z jego powstaniem. Stanowi także gwarancję włączenia muzeum szkolnego do realizacji programu wychowawczego. Ponadto zapis w statucie jest potwierdzeniem odpowiedzialności szkoły za bezpieczeństwo zbiorów. Wiąże się z tym kolejny wymóg polegający na konieczności ich zinwentaryzowania na tyle szczegółowo, by umożliwić kontrolę ich całości. Muzeum szkolne odróżnia od przypadkowego zbioru dokumentów i przedmiotów tematyczne usystematyzowanie eksponatów zgodne z przyjętą przez organizatorów koncepcją poznawczego i wychowawczego wykorzystywania muzeum. Właściwą realizację tej koncepcji umożliwia kolejny wymóg stawiany muzeom szkolnym. Zbiory eksponatów muszą powstawać przy aktywnym udziale uczniów, ich rodziców, nauczycieli oraz absolwentów szkoły. Ostatnim warunkiem istnienia muzeum szkolnego jest ekspozycja zbiorów. Nie musi to być stała ekspozycja zawierająca większość posiadanych przedmiotów i dokumentów w specjalnie na ten cel przeznaczonym pomieszczeniu. Najczęściej, ze względów lokalowych, kolekcje muzeów szkolnych są ekspozycowane w formie czasowych wystaw poświęconych interesującym uczniów sprawom i wspierających realizację wychowawczego programu szkoły.

Miejsce zbiorów szkolnych w wychowaniu patriotycznym jest wypadkową ich walorów w porównaniu z innymi środkami dydaktycznymi. Najważniejsze z nich wynikają z tego, że na zbiory składają się oryginalne przedmioty związane ze wszystkimi dziedzinami działalności człowieka, a nie ich reprodukcje lub opisy. Szczególnie ważny jest bezpośredni związek tych przedmiotów z konkretnymi osobami i bliskim miejscem doskonale znanym uczniom, z czym najłatwiej jest się identyfikować i co się określa mianem małej ojczyzny. Dzięki temu naturalny jest silny związek emocjonalny z tymi zbiorami, wzmacniany przez możliwość bezpośredniego kontaktu z poszczególnymi dokumentami lub przedmiotami, co jest niedopuszczalne w stosunku do podobnych eksponatów wystawianych w profesjonalnych muzeach. Niewątpliwym walorem zbiorów szkolnych jest fakt, że powstają one przy współudziale uczniów, rodziców, nauczycieli oraz absolwentów szkoły. Z punktu widzenia wychowania patriotycznego ma to wielorakie znaczenie. Przede wszystkim jako jedna z metod i form angażowania uczniów do zbiorowego i indywidualnego działania na rzecz własnej społeczności, tym efektywniejsza,

że rezultaty tego działania są od razu widoczne i wymierne. Nie mniejsze znaczenie ma zaangażowanie do kompletowania zbiorów rodziców, krewnych i znajomych uczniów, gdyż może przyczynić się do integrowania miejscowej społeczności i ukazać uczniom, że do tej społeczności należą. Przykładem wpływu muzeum szkolnego na integrację zróżnicowanej społeczności może być jedna ze szkół podstawowych w Dąbrówce Małej. Dawniej mała, typowo górnicza miejscowość, dziś rozbudowana blokami dzielnica Katowic zamieszkała jest głównie przez ludzi z zewnątrz. Zorganizowanie w szkole muzeum o charakterze regionalnym spowodowało zatarcie różnic między dziećmi, a także w pewnym stopniu między pochodzącymi z różnych stron Polski rodzicami. Inny wpływ na lokalną społeczność ma bogate muzeum szkolne w Wojsławicach. Wyraża się on między innymi tym, że wielokrotnie osoby nie związane ze szkołą przekazywały cenne eksponaty (np. całe wyposażenie wiejskiej kuźni) do tego właśnie muzeum.

O znaczeniu zbiorów szkolnych w wychowaniu patriotycznym decydują dwie najważniejsze sprawy: co można osiągnąć i jakie działania się podejmuje, aby te możliwości wykorzystać.

Pierwszym efektem uzyskanym dzięki właściwemu wykorzystaniu zbiorów szkolnych może być konkretyzacja pojęcia *ojczyzna* i *mała ojczyzna* oraz przybliżenie ich uczniom na poziomie odpowiadającym ich możliwościom intelektualnym. Równie istotne znaczenie ma pokazanie uczniom na najbliższych im przykładach ciągłości kultury, tradycji i systemu wartości, pomimo zmian zachodzących w wyniku rozwoju cywilizacyjnego. Kształtowaniu patriotycznych postaw sprzyja także uzmysłowienie, że zjawiska kulturowe występują wszędzie, gdzie człowiek działa twórczo i świadomie. Dzięki temu możliwe jest ukazanie piękna i kulturowego bogactwa najbliższego regionu oraz przełamanie „kompleksu prowincji”. Zwłaszcza, jeżeli ukazywane będą związki tej małej ojczyzny, jej tradycji, osiągnięć i życia codziennego z ojczyzną ideologiczną. W tym miejscu należy podkreślić szczególną rolę *zbiorów niematerialnych*. Poznawanie wielu lokalnych nazw, nazwisk, przezwisk itp. mogą zarówno wzbogacić, jak uatrakcyjnić działania wychowawcze. Poszukiwanie źródeł słowu nazw (łącznie z nazwami ulic w miastach) może wprowadzić uczniów w szereg problemów językowych i pokazać wiele spraw charakterystycznych dla miejscowej społeczności, ale związanych z dziejami całego kraju. Obok nazw związanych z lokalnymi legendami, nazwy miejscowości często odzwierciedlają konkretne wydarzenia historyczne zachowane w tradycji regionu, związane jednak z wydarzeniami o znacznie szerszym zasięgu. Podobnie przedstawia się sprawa licznych nazwisk, a tym bardziej występujących w wielu środowiskach przydom-

ków. Odkrywanie tych związków może stanowić wielką przygodę i nie tylko wzbogacić wiedzę, ale także odegrać istotną rolę wychowawczą.⁴

Z kolei należy się zastanowić nad tym, co robić, żeby osiągnąć planowane efekty edukacyjne. Wydaje się, że przede wszystkim należy pamiętać o jednej z podstawowych zasad dydaktyki, którą jest *systematyczność* we wszystkich działaniach. Realizację tej zasady w odniesieniu do zbiorów i muzeów szkolnych może zapewnić jedynie włączenie ich do długofalowego planu wychowawczego szkoły. Z tego punktu widzenia, obowiązku umieszczenia prowadzenia muzeum w statucie szkoły nie można traktować jedynie jako wymogu formalnego. Podstawowym przejawem realizacji zasady systematyczności powinno być traktowanie pozyskiwania zbiorów jako ciągłego zadania dla wszystkich członków społeczności szkolnej. Inwentaryzowanie i opisywanie nowych nabytków spowoduje, że muzeum będzie mogło stać się integralną częścią życia szkoły.

Korzystanie ze zbiorów szkolnych nie może mieć znamion przypadku lub doraźnej decyzji. Powinno ono być stosowane jako stały i planowo przewidziany element pracy z uczniami zarówno na lekcjach różnych przedmiotów, jak podczas innych działań podejmowanych przez szkołę. Do dokumentów i eksponatów należy odwoływać się w takiej formie i w takich sytuacjach, by było to dla uczniów całkowicie naturalne i zrozumiałe. Dzięki temu eksponaty nie utracą jednego z największych atutów tzn. zdolności wywoływania emocji i nadal będą traktowane jak własne. Oznacza to, że korzystanie ze zbiorów szkolnych musi być czymś naturalnym i pozbawionym patosu. Podnoszone przez dydaktyków walory patosu, który towarzyszy przedstawianiu wydarzeń, ludzi i zjawisk wielkich, niezwykłych, budzących podziw, a którego efektem może się okazać wykształcenie u uczniów zdolności do wzniosłego sposobu myślenia⁵, wydają się w odniesieniu do omawianego problemu w dużym stopniu dyskusyjne. Są one sprzeczne z przytoczoną wyżej tezą, że zjawiska kulturowe, cywilizacyjne i społeczne występują wszędzie, a ich twórcami są nie tylko wybitne jednostki dokonujące wielkich czynów, ale również tak zwani zwykli ludzie solidnie wykonujący swoje codzienne obowiązki. Dzięki unikaniu patosu można będzie odejść od kształtowania wiktoryjno-martyrologicznego modelu patriotyzmu, przy jednoczesnym zachowaniu pełni szacunku i podziwu dla bohaterskich czynów związanych z obroną ojczyzny w chwilach jej zagrożenia.

Uzyskanie pożądaných efektów korzystania ze zbiorów szkolnych jest niemożliwe bez realizacji jeszcze jednej zasady dydaktyki: aktywizacji

4 Por. P.M. Unger, *Zbiory szkolne źródłem informacji w edukacji historycznej* [w:] „Toruńskie spotkania dydaktyczne III, Źródła w edukacji historycznej” pod red. S. Roszaka, M. Strzeleckiej, A. Wieczorek, Toruń 2006, s. 305–306.

5 *Współczesna dydaktyka historii ...* s. 259.

PIOTR M. UNGER

cji uczniów. Niezbędne jest tworzenie atmosfery żywego zainteresowania zbiorami i twórczego stosunku do nich, wyrażającego się między innymi w dążeniu do ich poznania, zrozumienia, zachowania i upowszechnienia.

Aktywność uczniów w stosunku do muzeum szkolnego może się przejawiać w różnych dziedzinach. Najbardziej powszechny powinien być ich udział w powiększaniu zbiorów zarówno materialnych, jak i niematerialnych oraz przyciąganie do tego działania nie tylko kolegów i rodziców, ale także inne osoby nie związane bezpośrednio ze szkołą. Można, a nawet należy ich włączać – w stopniu odpowiadającym możliwościom intelektualnym – do takich prac jak identyfikacja poszczególnych przedmiotów, opis zewnętrzny a nawet próby odtworzenia ich historii. Pozwoli to docenić znaczenie wszelkich świadectw kultury i przeszłości oraz dostrzec potrzebę ich zachowania. Z wielu obiektywnych przyczyn liczba uczniów włączonych do tego działania będzie ograniczona, wobec czego istotne jest podejmowanie prób maksymalnego rozszerzenia tego kręgu. Natomiast formą do której można zaangażować maksymalną ich liczbę jest wstępne projektowanie ekspozycji stałej lub czasowej muzeum szkolnego. Uzyskaniu tego efektu służy ogłoszenie konkursu na projekt wystawy. Daje to podwójne korzyści polegające po pierwsze na tym, że aktywizuje się i pobudza zainteresowanie tematem znaczną liczbę uczniów. Po drugie, otrzymane projekty pozwolą na takie urządzenie ekspozycji, które będzie najbliższe wyobrażeniom przyszłych odbiorców i dzięki temu ułatwi jej percepcję oraz wzmocni oddziaływanie.

Reasumując, należy stwierdzić, że zbiory i muzea szkolne nie zastąpią innych form i metod wychowania patriotycznego, ale niewątpliwie stanowią znaczne ich wzbogacenie. Dzięki bezpośredniemu związkowi z najbliższym otoczeniem i z codziennym życiem, zbiory szkolne pozwalają unikać zbyt dużego patosu, który może odgrywać pozytywną rolę w szczególnych sytuacjach, ale stosowany na co dzień może przynieść efekty wręcz przeciwne do zamierzonych. Jednocześnie, obejmując różnorodne przejawy działalności pokazują, że działanie dla dobra ojczyzny może się wyrażać w codziennym życiu i że „gotowość poświęcenia życia w jej obronie” nie jest jedynym przejawem postawy patriotycznej. Odwoływanie się do tradycji, osiągnięć, bogactwa przyrodniczego i piękna krajobrazowego najbliższego uczniowi terytorium pozwala sprowadzić piękne i szczytne ideały do zrozumiałych dla nich wymiarów, a tym samym może wspomóc i w znacznym stopniu zwiększyć skuteczność wychowania patriotycznego.
